

Generalfaktorikontoret

Åke Abrahamsson

Till stormaktstidens drömmar hörde tanken på ett organiserat "commercieväsande", först i Sverige och sedan med inlemmande av andra europeiska länder. Meningen var att främja exporten och den växande utrikeshandeln via huvudstaden i och för stormaktsväldets fortsatta expansion. Att satsa på bergshantering och manufakturer var inte nog, varorna måste också säljas på en allt vidare marknad. Så resonerade den tyskfödde Johan Fredrik von Friesendorff och holländaren Abraham van Eijck, två entreprenörer som med ett nätverk av faktorikontor tänkte hjälpa Sverige och sig själva på traven.

Generalfaktorikontoret borde enligt dem ligga nära den nya Kristinaslussen och den gamla vallgraven vid Söderport, som 1662 förvandlades till stångjärnsupplag i väntan på utskeppning till främmande hamnar. Till järngraven flyttades även den järnvåg som tidigare legat vid Järntorget. För staden blev slussen och järnvågen en god affär. Tullinkomsterna ökade och mer vågpenngar var att vänta. Bästa byggplatsen vore därför, som de båda entreprenörerna såg det, mellan Stadsgården och Södermalmstorg. Sedan 1641 fanns där visserligen "Ryssegården", men de ryska köpmännen var, som redan nämnts, besvärliga och illa sedda. Kanske de nu kunde skuffas undan?

I början av 1662 uppvaktade de förmyndarregeringen med sina planer. Båda hade ett gott anseende. Holländaren van Eijck hade tidigare varit med att starta stadens första sockerraffinaderi och von Friesendorff var just hemkommen efter ha förhandlat fram ett förmånligt handels- och sjöfartsavtal med England. Projektet föll därför i god jord. Sommaren

samma år fick de båda direktörerna klarstecken och tilltänkta tomten uppläts. Samtidigt utfärdades privilegier där von Friesendorff och van Eijck i stort gavs handelsmonopol och dessutom rätten att bedriva varubörs och kreditinstitut. I gengäld skulle de bekosta det nya generalfaktorikontorets uppbyggnad.

Säkra på sin sak hade de redan anlitat stadsarkitekten Nicodemus Tessin den äldre. Med det beundrade börshuset i Amsterdam som modell projekterade han ett magnifikt palats i fransk och italiensk renässansstil. Den för tiden enorma anläggningen sträckte sig från Götgatan till Saltsjöns strand och omfattade två kringbyggda gårdar. Från huvudbyggnaden mot Götgatan gick två sammanbundna flygellängor krönta med fyra torn. Vål förverkligat skulle palatset bli ett värdigt uttryck för Sverige som potentiell handelsmakt. Under tiden för van Eijck utomlands och lyckades snabbt upprätta en rad handelskonsulat i Danmark, Tyskland, Nederländerna, Frankrike, Portugal och England, vilka mot provision tänkte se till att svenska varor nådde den europeiska marknaden.

Staden tar över

Magistraten blev helt tagen på sängen. Hur kunde staden ge bort stadens mark? Mark förlänad av Gustav Vasa 1529. Ett privilegium som bekräftats, senast av förmyndarregeringen 1636. Och vad skulle hända med de ryssbodas som staden på statlig anmodan låtit uppföra? Dessutom hade man egna planer på att på

platsen uppföra ett stadshus. Borgmästare och råd var upprörda. Regeringen uppvaktades och tvingades krypa till korset. Donationen till von Friesendorff och van Eijck togs halvt tillbaka. I stället åtog sig staden att bygga och delvis bekosta det planerade Generalfaktorikontoret – i och för uthyrning till generalfaktorerna ifråga.

Nu var det ryssarnas tur att klaga. Sedan Stolbovafreden 1617 hade de rätt att idka handel. Man ville alls inte flytta på sig. Men staten och staden var nu överens och redan 1663 påbörjades förarbetena. Ett problem utgjorde branten mot Götgatan och Maria kyrka. Stora grusmassor måste här bortschaktas. Ras och sättningar var överhängande. Pålning och bygande drog ut på tiden. Arbetet leddes av van Eijck som mötte allt större motstånd. Inte minst från de

storköpman vilka förlorat sina monopol och fick bevittna hur det ännu ej färdigbyggda Generalfaktorikontoret gjorde stora vinster i samband med handelsuppsvinget i Europa 1665–1667.

Irritationen växte, särskilt som de båda generalfaktorerna inte ville följa uppgjorda avtal. I mars 1667 gav van Eijck upp och flyttade till Göteborg. Förmyndarregeringen hade nu börjat tvivla på projektets nytta. Själva huset ville man dock se färdigbyggt. Uppgiften överläts därför helt åt staden, vars investeringar på sikt försäkrades ge avkastning. Men den övergivne partnern, von Friesendorff, höll fast vid sitt skötebarn. Efterhand främtogs han dock sina privilegier. När han dog 1669 gick också Generalfaktorikontoret i graven.¹